

ДЕПОРТАЦІЯ НАРОДІВ КРИМУ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стечик Соломія,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: st.sola16@gmail.com

Науковий керівник: **Богдан Баран,**

асистент
кафедра історії України та археології
Тернопільського національного
педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Друга світова війна залишила глибокий слід в історії багатьох народів, які постраждали від бойових дій. Крім катастроф яких зазнав Крим від протиборства двох сил, Антикомінтернівських і Антигітлерівських, у мешканців півострова сталінський режим забрав їхню землю виселивши у регіони Центральної Азії та Сибіру.

Захоплення нових територій може відбуватися військовим шляхом, що є більш поширеним і так зване демографічне захоплення, яке є менш поширеним і передбачає зміну етнічного складу окупованої території. Це може бути виселення народу, погіршення умов проживання, тиск і репресивні заходи, що у свою чергу сприяє створенню «слухняного» населення [4, с. 14].

Першим народом який зазнав виселення ще у 1941 р. стали кримські німці через антирадянські погляди. На початок війни на півострові проживало понад 50 тисяч представників цього народу, усіх звинуватили у співпраці з Гітлером за що вони потребують покарання. У серпні почалася депортація, насамперед вивозили чоловіків призовного віку, на збори давалося кілька хвилин після чого переселяли до Казахстану. Через швидке просування військ Вермахту операцію не вдалося реалізувати до кінця [1, с. 183].

Майже два роки Крим був відірваним від «Великої землі». Для півострову будувалося нове майбутнє, де немає місця для «чужинців», тобто жителів Кримського півострова яких потрібно переселити до росії, звільнивши місце для заселення німецького населення. Під час німецької окупації на східних територіях, особливо з Райхскомісаріату Україна, почалися агітації стосовно виїзду працездатного народу до Німеччини. Так звані «остарбайтери» використовувалися для примусових робіт, як безкоштовна сила і ніяке «щасливе життя» котрим заохочували до

переселення не існувало. Через малу кількість охочих нацисти запровадили насильницьке вивезення людей віком від 16 до 40 років, найчастіше це стосувалося жінок, адже чоловіків краще використовувати як солдатів армії. Щоб не бути відправленими на чужину вдавалися до хитрощів намагаючись захворіти, або стати калікою, тобто не придатними працювати, нерідко з розпачу дівчата накладали на себе руки лиш би не потратити у поневолення [2, с. 53–54].

Народи Кримського півострова після звільнення території інтенифікували як «неблагодійний елемент», хоча вони брали безпосередню участь у боях на боці СРСР. Масове дезертирство, яке комуністична влада приписує виключно кримським татарам, не було їхньою прерогативою. Колабораціонізм як явище простежується у всіх народах які перебували під німецькою окупацією, але при цьому тотальної співпраці з гітлерівцями як це висвітлює влада СРСР не було.

Радянська влада була переконана, що якщо населення не відступає разом із Червоною Армією і перебуває в окупації іншої держави воно налаштоване не по-радянськи і вважаються зрадниками [2, с. 65]. У квітні 1944 року червоноармійці повністю «визволяють» Крим з нацистської окупації, радянська влада повертає контроль над цією територією. З відновленням контролю над півостровом починалося очищення від «ворогів» влади. Зрадниками оголошено кримськотатарський народ через донесення Лаврентія Берія до Сталіна про неблагонадійний елемент [2, с. 90].

Сталін вважав репресивні дії обов'язковою умовою зміни влади, що сприяло її зміцненню та нормальному функціонуванню. Одразу після оволодіння територією проводилися чистки, тому Наркомати внутрішніх справ та державної безпеки прийняли 13 квітня постанову, яка сприяла очищенню Кримської АРСР від осіб котрі негативно ставилися до радянської влади, хоча під цим поняттям напряду не вказувалися кримські татари, але вони в першу чергу страждали від цих дій. Для цього було створено відповідні органи НКВС та НКВД, та виділено 20 тисяч солдат для проведення операцій. До кінця місяця в республіці заарештовано членів мусульманських комітетів, антирадянських осіб, вилучено зброю для мінімалізації збройного спротиву [3, с. 34]. Нова окупаційна влада Радянського Союзу захопивши територію починає нові «чистки», основний метод досягнення покори і збереження правління.

11 травня Йосип Сталін підписав вирок для кримців, постановивши виселити їх з Криму переселивши у спецпоселення. Стимулом для переселення слугувало небажання перебування на півострові всіх національностей крім росіян, які вважалися найбільш благонадійними порівняно з іншими бунтівними. Також це сприяло забезпечення у

віддалених регіонах радянської країни використання людської робочої сили [3, с. 35].

Депортація перш за все мала на меті позбавити Туреччину підтримки з боку мусульманського і туркофільського населення, з якою Радянський Союз готувався до війни. Встановлення контролю над протоками Босфор і Дарданелли забезпечила б певну морську перевагу. Під час кількох спланованих операцій «зачисток» в 1943–1944 рр. з Кавказу та Криму, які мали стати полями бою у майбутній війні, викорінено від «антирадянських осіб», перш за все тих, хто сповідував іслам [9, с. 231–232]. Але в силу певних обставин радянсько-турецька війна не відбулася, але тисячі людей були позбавлені свого дому.

Депортація корінного народу Криму була заздалегідь спланованою операцією, яку доручено провести народним комісарам держбезпеки та внутрішніх справ Богданові Кобулову та Іванові Серову [2, с. 94]. Державний Комітет Оборони отримав листи від Лаврентія Берія в яких йшлося про кримських татар як зрадників [5, с. 387]. До Криму направленні військові підрозділи на людей у формі не звертали уваги, адже на той час ще тривали воєнні дії. Бійці займалися переписом населення, а саме кримських татар, для оцінки ситуації [1, с. 180–181]. Комісари Кобулов та Серов звітували про проведення виселення надсилаючи Берію телеграфні повідомлення. Всього було чотири вістки, стільки ж можна виділити етапів операції. Перша стадія являла собою підготовку до переселення, створення спеціальних груп які проводитимуть «акцію», транспорт який доправить до місця дислокації, створення спецпоселень, надання медичного обслуговування та передбачалися заходи проти епідемічних захворювань, але нажаль усі ці пункти були лише на папері, а не в реальності. Зранку 18 травня розпочалася операція за 20 годин до станції доправлено 90 тисяч людей – повідомляє другий телеграф. Наступний направлено 19 травня повідомляючи, що до станцій доправлено більше 160 тисяч осіб для подальшого транспортування в ешелони. Остання звістка 20 травня сповістила про виконання поставленого завдання, виселено близько 180 тисяч чоловік. Також були згадки що 6 тисяч чоловіків відправлено до підрозділів червоноармійців, та 5 тисяч кримських татар відправлено на роботу у Підмосковний вугільний басейн [3, с. 36–37]. Згідно із наказом операція мала тривати з 18 травня до 1 червня, проте вже через три дні, а саме 20 травня о 16 годині радянські солдати повністю впоралися з поставленою задачею [10, с. 22]. За свідченнями мешканців деяких сіл та міст акція виселення почалася, ще у вечері 17 травня.

Неодноразово до кримців застосовували примус який супроводжувалися побиттям людей, застосуванням фізичного і психологічного насилля. У разі спротиву або не виконанню наказу застосовували вогнепальну зброю, що у крайньому випадку призводило

до розстрілу непокірних, або тих хто втівав намагаючись врятуватися [7, с. 10]. Люди які наважилися чинити опір могли розстріляти на місці, антигуманні та жорстокі дії були типовими для енкаведистів, тяжкохворих кримських татар які не змогли подолати дорогу просто ліквідовували [1, с. 181–182].

Людей вантажили в машин в яких вони могли чекати добу без можливості контакту із зовнішнім світом. Потім переселенців звозили до найближчої залізничних станцій, після чого вони сідали у вагони, якими перевозили злочинців, худобу та різне збіжжя. Перевезення кримських татар з їх рідної землі відбувалося у спеціально підготовлених 68 ешелонах, які вирушали за певним графіком, який був заздалегідь складений радянським керівництвом [10, с. 22]. Довге перебування у замкнутому просторі з великою кількістю людей тривалістю по 2-3 тижні мали негативні наслідки. Нарком здоров'я СРСР мав забезпечити у кожному вагоні лікаря та дві медсестри з усіма потрібними медичними засобами, щоб у разі потреби надати медичну допомогу потребуючим. Але на справді жодної лікарської допомоги не було так само як забезпечення харчування [6, с. 239].

Бракувало їжі, антисанітарія у ешелонах, та величезне скупчення людей різного віку і статі, ставило в незручності як чоловіків так і жінок та впливало на загальну атмосферу [7, с. 124]. Знаходячись і не витримуючи таких умов, найслабші помирали, зазвичай це були діти. На станціях коли потяг зупинявся трупи у кращому випадку хоронили у безіменних могилах, земля разом із тілом ховала будь яку згадку про цю людину. Та зазвичай покійника просто викидали на поживу хижим тваринам не маючи часу для викопування могил. Дорога була довгою, тому перші ешелони прибули до місця призначення 1 червня, а вже 8 червня до спецпоселень прибули усі вагони. Найбільшим за чисельністю розселенням виселених татар була Узбекистанська республіка, куди було виселено більше 35 тисяч сімей, це переважно жінки, діти та літні люди. Решта опинилися в Казахстані та інших віддалених областях Радянського Союзу [8, с. 13].

Підрахувати точну кількість депортованих не можливо, проте за різними даними до початку німецько-радянського протистояння на Кримському півострові проживало більше 200 тисяч кримців [3, с. 34]. Близько 180 тисяч становлять спецпоселенці, 6 тисяч – новобранці в таборах Казахстану і Сибіру і 5 тисяч вивезено на примусові роботи, та чоловіки які ще перебували на війні. Винятком який міг вберегти від депортації це сім'ї фронтовиків, особливо родини офіцерів. Так «звільнено» від виселення 589 людей які все одно не змогли залишитися в Криму переселяючись у південні регіони України. Упродовж 1945–1946 рр. з війни повернулися близько 9 тисяч кримськотатарських чоловіків

[7, с. 12]. Пізніше вони були відправлені в так звану трудармію, побачитися зі своїми рідними лише після 1948 року, звісно якщо змогли їх відшукати. Нелегкий тягар прогодувати родину впав на плечі жінок, які важко працювали у колгоспах, радгоспах, різних підприємствах, новобудовах.

Кримськотатарський народ поділявся на три субетнічні групи – горяни, або ж гірські жителі яких налічувалося 50 % населення, степовики – 20 % та прибережні що проживали на південному березі півострова – 30 %. Кожна з цих груп має свої відмінності залежно від місця розміщення, це і зовнішні риси, діалекти мови, основні заняття праці, типи будинків і тому подібне. Після депортації у 1944 р. всі субетнічні групи були переселені у інший несприятливий для цих жителів ареал, що сприяло стиранню традицій субетносу кримських татар [1, с. 105; 113].

Після виселення корінного татарського народу та реалізація програми «Крим без кримських татар» постає питання про повне спустошення півострова. Берія розпочинає вигнання народів які проживали в Криму аргументуючи дезертирством на користь Німеччини. Під цю характеристику припадали греки яких було близько 15 тисяч, болгар – більше 12 тисяч, вірмени яких було до 10 тисяч, німці які залишилися після першої спроби депортації, а це приблизно 11 тисяч, також кримські роми які пережили геноцид під час німецької окупації. З півострова депортовано приблизно 400 тисяч осіб, та майже 20 національностей [5, с. 387].

Правовий статус спецпереміщених був прийнятий наступного року після виселення, а саме 8 січня 1945 року. У ньому передбачалися, що депортовані народи користуються тими ж правами що і решта громадян Радянського Союзу, але для них були створені заборони і обмеження. Згідно із цією постановою працездатне населення повинне працювати, в той час за Конституцією СРСР 1936 р. громадяни мають право на працю, тобто немає примусу до виконання роботи та використання людської сили. Спецпереселенців не вважали повноцінними громадянами країни на них повішали тавро «зрадників» і хоч держава намагалася вдавати, що у виселених народах зберігаються усі права, навіть можливість голосувати на виборах, попри те накладалися обмеження і заборони які перечили Конституції і гуманності [10, с. 3].

Висновки. Неважливо чим керувався Сталін щодо депортації народів, важливо що він своїми діями призвів до геноциду кримських татар та зруйнував долю інших народів Криму. Для вождя, як і для його наступників, території, люди, народи це лише умовність, елементи які можуть використовувати у своїх планах не важливо якою ціною, навіть якщо мусульманський народ буде позбавлений дому та всього нажитого збіжжя і переселено у важкі побутові і кліматичні умови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдулаєва Г. Історія Криму. Коротка оповідь великого шляху. Київ: Віхола, 2024. 224 с.
2. Бекірова Г. Пів століття опору: кримські татари від вигнання до повернення (1944–1991 роки). Нарис політичної історії. Пер з рос. Катерина Демчук. Київ: Критика, 2017. 480 с.
3. Бугай М. Депортація кримських татар у 1944 р. *Укр. іст. журн.* 1992. № 1. С. 29–45
4. Гладун О., Рудницький О., Кулик Н. Оцінка демографічних втрат кримськотатарського народу внаслідок депортації 1944 року. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. Т. 2. С. 11–28.
5. Зінченко Ю. Кримськотатарська проблема: історія та сучасність. *Укр. іст. журн.* 2004. № 3. Київ. С. 379–402.
6. Кириченко Д. Депортація кримських татар у СРСР: історико-правовий аналіз. *Юридичний вісник*. 2017. № 1. С. 238–242.
7. Котигоренко В. Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації. Київ : Світогляд, 2005. 222 с.
8. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015) / упоряд. О. Г. Бажан. Київ, 2016. 1090 с.
9. Наш Крим: неросійські історії українського півострова / упоряд. С. Громенко. Київ, 2016. 315 с.
10. Хаялі Р. Депортація кримських татар та регулювання організація режиму їх спецпоселень (1944–1948 рр.). *Юридична Україна*. 2013. № 3. С. 21–26.